

УДК 336.22 : 631.16

*Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу податково-бюджетної політики
О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору науково-інформаційного
забезпечення досліджень
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінювання рентабельності діяльності як передумова надання держфінпідтримки сітьгоспідприємствам

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з найзакритіших протекціонізмом галузей економіки, а держпідтримка – невід'ємною складовою аграрної політики багатьох країн, передусім, розвинутих. Традиційно вважається, що в силу об'єктивних причин сільгоспідприємства не можуть генерувати рентабельність активів, зіставну з відповідним показником суб'єктів господарювання інших сфер економіки.

Держфінпідтримка забезпечує нівелювання наслідків нееквівалентності у товарообміні сільського господарства з іншими галузями економіки, забезпечення ефективного функціонування агропромислового виробництва (АПВ) загалом та окремих його галузей. Крім того, за рахунок значних обсягів держпідтримки стимулюється технічна й технологічна модернізація сільського господарства, що сприяє досягненню продовольчої безпеки.

Враховуючи це, держфінпідтримка в європейських країнах становить майже третину по відношенню до вартості валової продукції сільського господарства. Не є винятком у цьому відношенні й Україна, яка, незважаючи на обмежені бюджетні можливості, фінансово стимулює розвиток сільгоспвиробництва – щоправда, переважно у не-

прямій формі, за рахунок надання податкових пільг та преференцій. Обсяги такої держфінпідтримки є досить значними і в останні два роки перевищують 12,5-13,0 % вартості сільгосппродукції, що виробляється сільгоспідприємствами.

Важливим мотивом надання держфінпідтримки суб'єктам господарювання, поряд з іншими, є забезпечення достатнього рівня рентабельності тих видів діяльності, в розвитку яких заінтересована держава. Проте, на жаль, при формуванні системи держфінпідтримки розвитку сільського господарства в Україні оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності не проводиться, що визначає недостатню її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування ефективної системи держфінпідтримки сільгосптоваровиробників присвячена значна кількість досліджень, серед яких варто виділити наукові праці Н. Абдімолдаєвої [1], К. Андерсона [23], А. Діброви [5], А. Метьюза [20], А. Камоляна [6], І. Кобути [7], Т. Осташко [4], В. Протасова [14], О. Радченко [15], В. Ронін-гена [21], А. Стоккеля [22], Р. Таерса, О. Шпичака [19] та інших учених.

Питання здійснення непрямої держфінпідтримки розвитку АПВ за рахунок податкових пільг і преференцій розглядаються у працях В.Березовського [2], П. Боровика [3], Ю. Лупенка [9], О. Нів'євського [10],

© Л.Д. Тулуш, О.Ю. Грищенко, 2016

М. Орлова [11], А. Папцова [12], О. Прокопчук [13], М. Соколова [16] й інших.

Проте, незважаючи на ґрунтовність наявних наукових досліджень, до цього часу все ще не сформовані системні засади оцінювання ефективності вітчизняних механізмів держфінпідтримки розвитку АПВ. Зокрема, недостатньо враховується їхній вплив на рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності, ринкову мотивацію суб'єктів аграрного бізнесу та формування структурної будови аграрного сектора економіки.

Мета статті – уточнення концептуальних засад здійснення держфінпідтримки розвитку сільського господарства, зокрема непрямой її форми у вигляді податкових пільг, з огляду на необхідність забезпечення ефективності усіх видів сільгоспдіяльності, вирівнювання умов господарювання в галузі й формування раціональної структури аграрної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Найбільш значимими мотивами надання держфінпідтримки сільгосп підприємствам є: досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки країни; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільгосп продукції; підвищення рівня сільської зайнятості; розв'язання проблем розвитку сільських територій, які нерозривно пов'язані із сільгоспвиробництвом; стимулювання екологічного виробництва та збереження навколишнього середовища; здешевлення вартості продуктів харчування й забезпечення їх доступності для населення; забезпечення ефективності сільгоспдіяльності та її інвестиційної привабливості.

Останньому із зазначених мотивів не приділяється належна увага при здійсненні держфінпідтримки. Натомість остання повинна сприяти забезпеченню економічної ефективності певного виду діяльності – особливо з огляду на несприятливі фактори, що її супроводжують. До складу останніх у сільському господарстві варто віднести значну залежність доходів від дії природних факторів, що негативно впливає на їхню стабільність; нееквівалентність обміну із суб'єктами господарювання з інших галузей економіки, що позначається на обсягах до-

ходів, а також значну розтягнутість операційного циклу, що негативно впливає на термін окупності інвестованих коштів. Крім того, величина доходів сільгосп підприємств суттєво залежить від купівельної спроможності населення й ефективного державного цінового регулювання.

Враховуючи це, однією із ключових передумов прийняття рішення щодо здійснення держфінпідтримки певної галузі економіки повинно передувати оцінювання рентабельності діяльності суб'єктів господарювання - реципієнтів підтримки. Результати оцінювання слід враховувати при визначенні доцільності та виборі інструментарію держфінпідтримки. Особливо це стосується надання останньої в її найбільш некерованій формі – шляхом надання податкових преференцій, без зворотних зобов'язань суб'єктів господарювання щодо ведення певних видів діяльності, у розвитку яких заінтересована держава, участі у соціально-економічному розвитку відповідних територій, зниженні рівня безробіття, підвищенні рівня технічного й технологічного переоснащення виробництва.

Крім того, зважаючи на результати оцінювання рентабельності певних видів діяльності, повинні диференціюватися й механізми держфінпідтримки – адже окремі види сільгоспдіяльності значно різняться за рентабельністю. Остання, до того ж, суттєво диференціюється і в розрізі окремих груп товаровиробників, та в розрізі окремих територій. Нинішня практика непрямой держфінпідтримки сільгосп підприємств, передусім за рахунок податкових пільг, здійснюється незалежно від державних пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки й досягнутої суб'єктами господарювання ефективності діяльності. Внаслідок цього порушується конкурентне середовище в аграрній галузі та ринкова мотивація суб'єктів господарювання, що спричиняє структурні перекоси в аграрній економіці.

Оцінювання рентабельності діяльності сільгосп підприємств вже було підґрунтям при здійсненні фінансового регулювання – в колишньому СРСР, при формуванні механізмів ціноутворення й оподаткування. Тоді питанням ефективності держфінпідтримки

приділялося значно більше уваги, ніж це робиться нині – в умовах відсутності належних обсягів державних фінансових ресурсів для її здійснення та, відповідно, необхідності їх максимального ефективного розподілу й використання.

В умовах планової економіки одним із найдієвіших важелів формування однакових умов господарювання була диференціація закупівельних цін. Основна ідея її запровадження передбачала вирівнювання доходності виробництва у різних груп товаровиробників з урахуванням їх розміщення та індивідуальних (для групи) особливостей ведення виробництва [8, с. 24].

Крім того, оцінювання рентабельності діяльності використовувалось і при формуванні механізму оподаткування доходів сільгосп підприємств (колгоспів) з метою визначення раціональної частки вилучення доходів. Зокрема, при оподаткуванні чистого доходу колгоспів застосовувався неоподатковуваний його мінімум, який відповідав 15 %-й (пізніше 25 %-й) рентабельності виробничої (операційної) діяльності [18, с. 174].

На нинішньому етапі при формуванні механізму надання держфінпідтримки розвитку АПВ рентабельність сільгоспдіяльності взагалі не враховується, що, на нашу думку, є економічно неправильним. Адже, ігноруючи необхідність оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності (як у цілому, так і по

окремих її видах) при формуванні фіскальної політики, держава нехтує базовими економічними постулатами, внаслідок чого суб'єктам аграрного ринку посилаються нерациональні з погляду державного управління сигнали. В кінцевому підсумку це призводить до структурних перекосів в економіці та непродуктивних втрат державних фінансових ресурсів, що спрямовуються на держфінпідтримку. В умовах застосування суцільних (недиференційованих) інструментів держфінпідтримки, які не враховують рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності, суб'єкти господарювання наращують частку високомаржинальних видів сільгосппродукції в доходах, повністю ігноруючи соціально спрямовані або вигідні для держави види сільгоспдіяльності, що генерують значно менший обсяг доходів, а тому є менш привабливими.

Причому надвисока рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності може бути наслідком сприятливої ринкової кон'юнктури, а не результатом зусиль сільгосп підприємств - при цьому вони продовжують користуватися значними обсягами держфінпідтримки.

Вищезазначені недоліки функціонування вітчизняної системи держфінпідтримки сільгосп підприємств зумовили суттєву зміну структури їхніх доходів від сільгоспдіяльності за останні п'ятнадцять років (табл. 1).

1. Динаміка структури доходів сільгосп підприємств від реалізації сільгосппродукції, %

Показники	2002	2006	2010	2012	2014	2015
Продукція рослинництва - всього	67,3	63,3	67,0	72,5	73,8	80,0
Зернові та зернобобові культури	32,8	31,3	28,5	35,7	37,2	39,6
у т.ч. пшениця	20,3	15,2	12,1	13,2	14,3	14,6
ячмінь	6,7	8,1	4,9	3,4	3,7	3,0
кукурудза на зерно	2,3	5,3	9,7	17,5	17,9	20,7
Насіння соняшнику	8,3	10,2	17,7	18,5	16,6	21,2
Соя	0,0	1,4	3,0	4,6	6,3	7,7
Ріпак	0,0	1,8	4,0	3,4	4,4	3,6
Цукрові буряки (фабричні)	4,1	6,6	2,7	1,9	1,3	0,7
Продукція тваринництва - всього	32,7	36,7	33,0	27,5	26,2	20,0
М'ясо - всього*	16,1	23,4	17,5	15,1	15,8	12,7
у т.ч. великої рогатої худоби	7,6	5,5	2,1	1,5	1,3	1,1
свиней	4,1	6,3	4,6	4,5	4,6	3,5
птиці	4,2	11,5	10,8	9,0	9,8	8,1
Молоко	7,7	7,4	6,4	4,3	4,6	3,3
Яйця	4,2	4,4	4,7	4,7	4,7	3,5
Продукція сільського господарства	100	100	100	100	100	100

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільгосп підприємствами”.

Як видно з даних таблиці 1, структура доходів сільгоспприємств за останні п'ятнадцять років зазнала суттєвих змін – значно зросла частка високомаржинальних видів сільгосппродукції, на які також поширювалися заходи держфінпідтримки. Зокрема, це стосується доходів від виробництва продукції рослинництва, особливо тих його видів, які не передбачають значних затрат робочої сили (виробництво зернових та олійних культур – на відміну від овочівництва, садівництва й ягідництва). Суттєво знизилася частка доходів від тваринництва, яка у 2015 році становила лише 1/5 загальних

доходів сільгоспприємств від виробництва сільгосппродукції. При цьому у тваринництві стрімко зростає частка птахівництва, яке також не потребує значних затрат робочої сили. Частка доходів від вирощування лише двох сільгоспкультур – кукурудзи та соняшнику – у загальних доходах сільгоспприємств від вирощування сільгосппродукції зросла із 10,6 % у 2002 році до майже 42 % у 2015-му (у більше як чотири рази).

Найявна система держфінпідтримки суттєво позначилась і на структурі посівних площ сільгоспприємств (рис. 1).

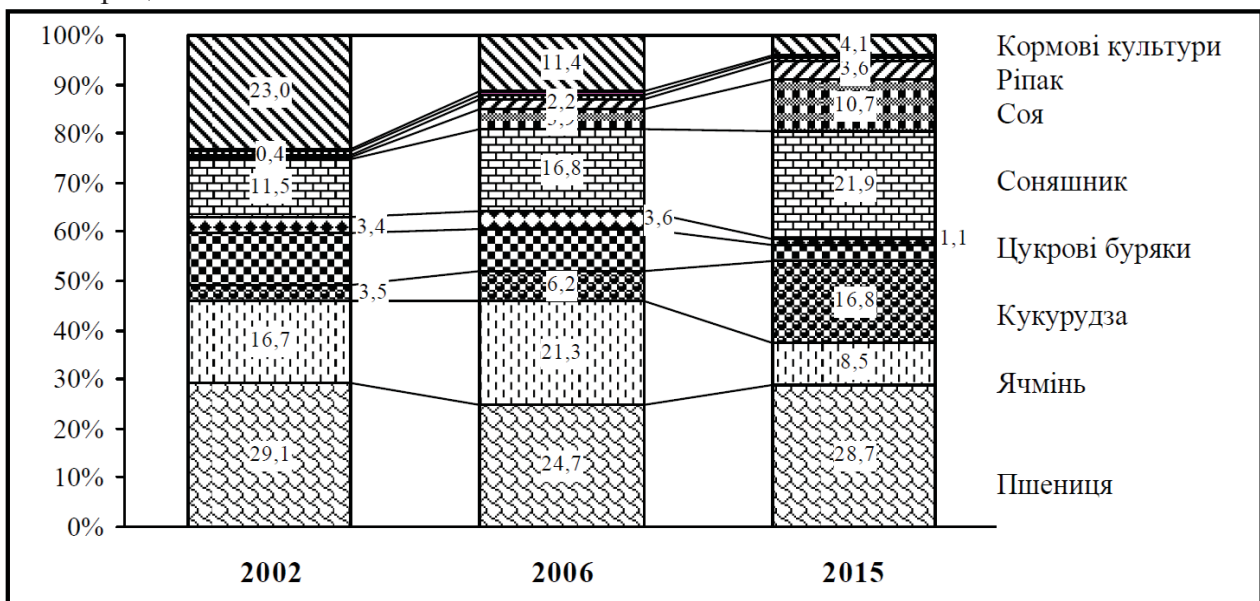

Рис. 1. Динаміка структури посівних площ сільгоспприємств, %

Джерело: Складено за даними статистичного збірника „Рослинництво України”.

Як видно з даних рисунка 1, посівні площі під кормовими культурами знизились із 23,0 до 4,1 %, натомість площі під високомаржинальними соняшником і кукурудзою зросли – відповідно із 3,5 до 16,8 % та з 11,5 до 21,9 %. Частка трьох основних експортоорієнтованих сільгоспкультур (пшениці, соняшнику та кукурудзи) сягнула у 2015 році 67,5 % у загальній посівній площі, тоді як у 2002 році становила 44,1 у 2006-му – 47,7 %.

Незважаючи на суттєві зміни у структурі доходів сільгоспприємств, держава практично не змінювала інструментарій держфінпідтримки - застосовувалися практично ті ж самі види підтримки, що й у роки, коли рентабельність сільгоспдіяльності ще не була такою високою. Лише з 1 січня 2016 року ПДВ-підтримка за рахунок режиму ПДВ-

аккумуляції була диференційована: 80 % для продукції скотарства, 50 – для інших видів сільгосппродукції, 15 % для експортоорієнтованих зернових і технічних культур (з відновленням для них ПДВ-відшкодування при експорті).

Вищенаведені дані досить яскраво ілюструють необхідність запровадження практики оцінювання рентабельності діяльності сільгоспприємств (як у цілому так і по окремих її видах) як основи для прийняття рішення щодо надання держфінпідтримки та забезпечення її диференціації по видах сільгоспдіяльності. При цьому необхідно також звернути увагу й на проблеми визначення реальної рентабельності сільгоспдіяльності в умовах інфляційних процесів у вітчизняній економіці.

Якщо брати до уваги показники рентабельності сільгоспдіяльності, оприлюднені Держслужбою статистики, то варто зазначити, що в останні два роки вони мають досить високі значення (рис. 2), що фактично робить недоречною будь-яку держфінпідтримку сільгоспідприємств, у тому числі й застосуванням спецрежиму справляння ПДВ.

Так, сільгоспдіяльність характеризувалась у 2015 році безпрецедентними показниками рентабельності, які не спостерігалися з початку 90-х років: 45,9 % – у цілому по галузі; 50,9 % – по рослинництву.

Окремо варто звернути увагу на диференціацію рівня рентабельності діяльності в розрізі окремих видів сільгосппродукції (табл. 2).

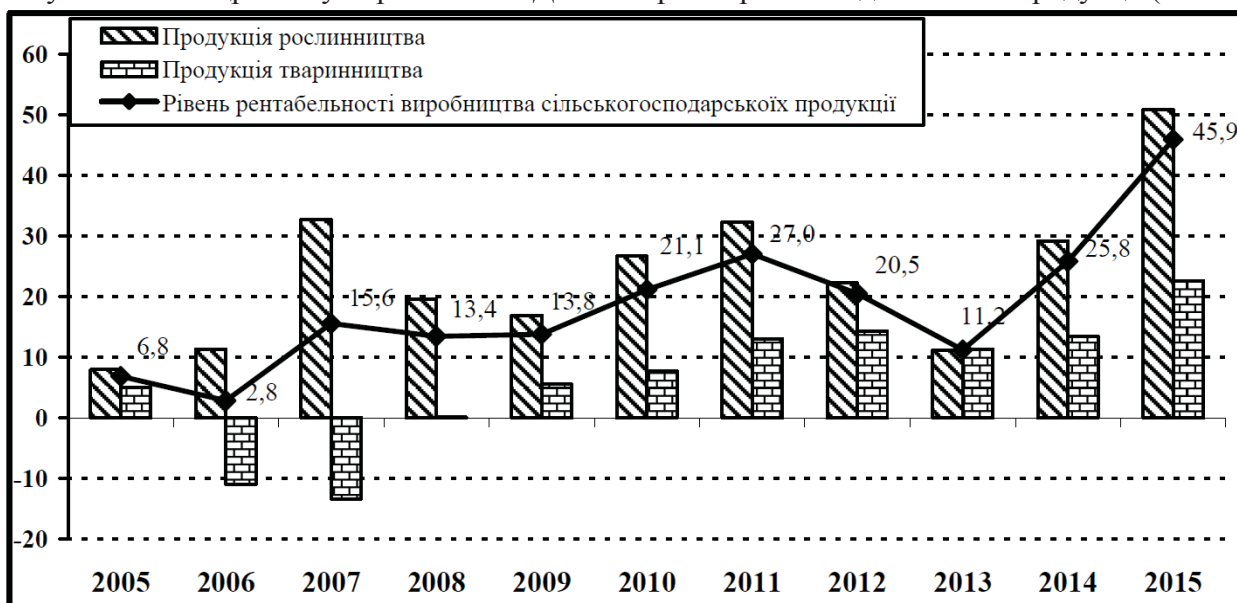

Рис. 2. Динаміка рентабельності виробництва сільгосппродукції у сільгоспідприємствах, %

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

2. Динаміка рентабельності діяльності в розрізі основних видів сільгосппродукції у сільгоспідприємствах, %

Види продукції	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернові та зернобобові - усього	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,0	15,2	1,5	25,8	43,2
у т.ч. пшениця	4,6	9,9	24,2	17,6	5,7	9,6	17,6	11,8	2,4	28,0	35,3
ячмінь	13,0	3,8	21,5	19,7	-4,9	-0,4	16,0	11,4	0,6	18,3	30,2
кукурудза	-6,3	10,9	47,9	10,6	21,5	29,9	38,6	19,8	1,5	26,2	50,7
Насіння соняшнику	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5	36,5	80,3
Соя	6,7	-4,0	20,4	1,3	34,1	16,4	24,1	23,4	15,8	34,5	38,4
Ріпак	50,4	46,4	37,9	51,3	23,8	26,6	32,1	21,4	8,6	29,2	44,0
Цукрові буряки	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7	2,7	17,9	26,9
Велика рогата худоба	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,8	-35,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9	-17,9
Свині на м'ясо	14,9	-9,2	-27,5	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0	0,2	5,6	12,3
Вівці і кози на м'ясо	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	-31,7	-29,5	-39,6	-40,0	-42,8	-52,2	-29,3
Птиця на м'ясо*	21,9	12,9	-6,3	5,7	4,2	9,3	11,1	11,9	6,9	19,3	38,0
Молоко	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,8	18,5	2,3	13,6	11,0	12,8
Яйця курячі	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	61,4

*Розрахункова рентабельність з урахуванням повного циклу виробництва.

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

Як видно з даних таблиці 2, виробництво окремих сільгоспкультур характеризується надрентабельністю – зокрема це стосується вирощування соняшнику (понад 80 %), курячих яєць (понад 60 %), кукурудзи (понад 50 %) та м'яса птиці (майже 40 % – з ураху-

ванням повного циклу виробництва), причому й без урахування заходів держфінпідтримки.

З урахуванням ПДВ-підтримки рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності сягає надвисоких значень (табл. 3).

3. Динаміка рентабельності діяльності в розрізі основних видів сільгосппродукції у сільгосппідприємствах із врахуванням ПДВ-підтримки, %

Види продукції	2011	2012	2013	2014	2015
Зернові - усього	38,6	25,8	9,4	38,7	59,6
у тому кукурудза	53,2	30,8	8,6	38,8	68,0
Соняшник	75,9	62,7	42,0	51,4	104,0
Соя	36,3	35,8	26,5	48,9	53,6
Ріпак	45,0	32,2	17,2	42,2	59,9
Цукрові буряки	49,6	25,0	9,3	27,9	38,6
М'ясо ВРХ	-18,3	-23,9	-40,5	-31,7	-10,2
М'ясо свиней	4,1	10,8	8,5	14,9	22,9
М'ясо птиці	24,9	26,1	19,2	51,3	58,6
Молоко	33,9	14,4	27,9	24,5	26,6
Яйця курячі	52,1	69,4	63,3	76,7	79,8

Джерело: Авторські розрахунки на основі даних Держслужби статистики України.

Як видно з даних таблиць 2 і 3, наслідком неврахування показників рентабельності діяльності в розрізі окремих видів сільгосппродукції та застосування «суцільного» інструментарію держфінпідтримки є зростання різниці у рівнях рентабельності високо- й низькомаржинальних видів сільгосппродукції. Адже внаслідок притаманної ПДВ-

підтримці проциклічності [17], "добавка" рентабельності у високомаржинальних видів сільгосппродукції є вищою, ніж у низькорентабельних (наприклад, у соняшнику додатково виходить + 23,7 в.п. проти + 11,7 в.п. у цукрових буряків, де базова рентабельність є суттєво нижчою (рис. 3).

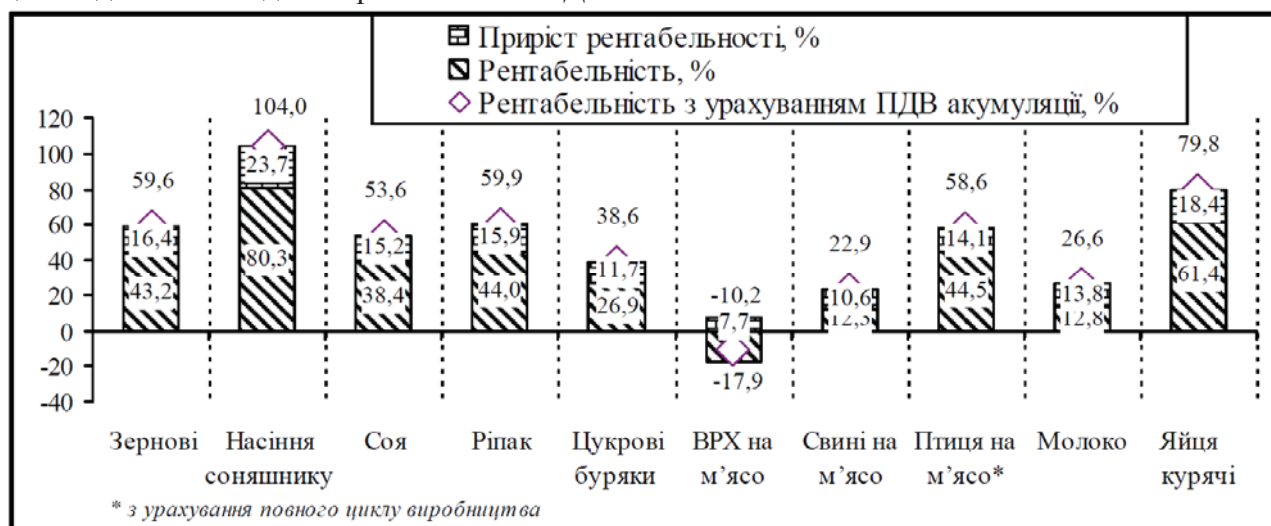

Рис. 3. Рентабельність виробництва основних видів сільгосппродукції у сільгосппідприємствах з/та без ПДВ-підтримки (2015 рік), %

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України.

Отже, діюча практика надання держфінпідтримки, зокрема за рахунок спецрежиму ПДВ, призводить до того, що різниця у показниках рентабельності діяльності при виробництві різних видів сільгосппродукції ще більше зростає, тоді як, виходячи із суті держпідтримки, повинна зменшуватися.

Окремою проблемою, яка потребує врахування при запровадженні практики оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності як основи для прийняття рішення щодо

здійснення держфінпідтримки, є врахування інфляційного фактора, дія якого особливо відчутна останніми роками.

Враховуючи це, оприлюднена Держслужбою статистики інформація щодо рентабельності сільгоспдіяльності може не відповідати реальному стану справ в аграрній галузі, оскільки не враховує наявні інфляційні процеси в умовах «розтягнутості» виробничого циклу в ній. Ігнорування даної специфіки сільгоспвиробництва призводить до

того, що доходи і витрати сільгосп підприємств порівнюються у різних масштабах цін, внаслідок чого декларована надрентабельність сільгосп діяльності в Україні може бути лише ілюзією, зумовленою недосконалими статистичними підходами до її оцінювання – зокрема, відсутністю методики коригування понесених протягом року сільгосп підприємствами витрат. Останнє забезпечило б їхню зрівноваженість із доходами, одержаними через понад півроку (а часто й три квартали) після понесення основної частки витрат.

Насамперед, необхідно проаналізувати фактори, що могли привести до такого значного зростання рентабельності сільгосп діяльності останніми роками, а саме динаміку підвищення цін на сільгосп продукцію та збільшення витрат на її виробництво.

Як показує проведений аналіз, основна причина зростання рентабельності сільгосп діяльності криється у випереджальних темпах підвищення цін на сільгосп продукцію над темпами зростання її повної собівартості. Зокрема, ціни на рослинницьку продукцію, за даними Держслужби статистики,

зросли у 2015 році на 60-90 % проти їх рівня 2014 року, тоді як витрати - лише на 40-60 % (різниця становить 20-30 в.п.). Отже, незбіг темпів зростання доходів і витрат став причиною суттєвого зростання рентабельності виробництва рослинницької продукції у 2015 році порівняно із 2014 роком. При цьому по тваринницькій продукції зростання доходів не було таким значним, як по рослинницькій. Ціни на тваринницьку продукцію зросли у 2015 році лише на 20-40 % (крім м'яса ВРХ, ціни на яке зросли в 1,5 раза) проти рівня 2014 року, а витрати – в середньому на 15-25 % (різниця – 5-15 в.п.).

Доходи сільгосп підприємств від реалізації сільгосп продукції збільшилися в період із 2010 по 2015 рік у 3,7 раза, причому лише у 2015 році – в 1,73 раза по відношенню до їх рівня у 2014 році (рис. 4). Доходи сільгосп підприємств від реалізації продукції рослинництва за 2010-2015 роки зросли в 4,43 раза, тоді як доходи від реалізації тваринницької продукції за той же період – лише у 2,24 раза (різниця майже у два рази).

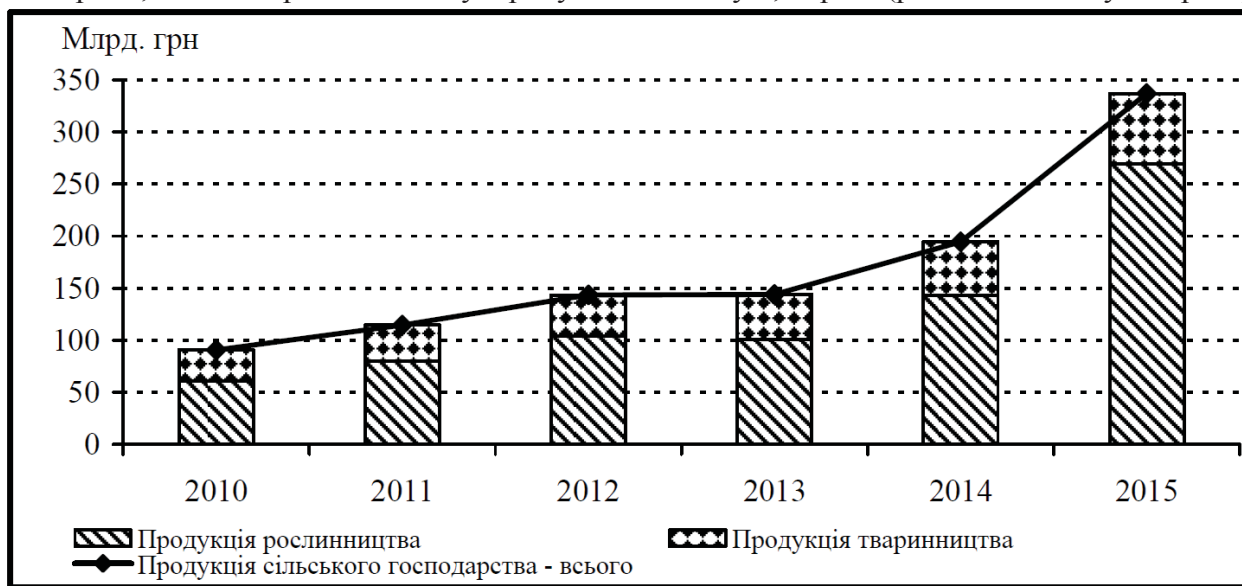

Рис. 4. Динаміка доходів від реалізації сільгосп продукції сільгосп підприємствами

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільгосп підприємствами”.

Особливо відчутним зростання доходів від реалізації рослинницької продукції було у 2015 році – в 1,87 раза, у тому числі по кукурудзі – в 2, сояшнику – 2,2 раза. При цьому збільшення рослинницьких доходів сільгосп підприємств в 1,67 раза було зумовлено зростанням цін, ще у 1,12 раза – обсягів реалізації. Натомість доходи від реаліза-

ції тваринницької продукції зросли у 2015 році лише в 1,32 раза, а суттєвим приростом характеризувалися лише доходи від вирощування м'яса птиці, які зросли в 1,43 раза.

Щоправда, на суттєве підвищення доходів сільгосп підприємств від рослинництва у 2015 році частково вплинуло «перекидання» частини потенційних доходів 2016 року на

2015 рік із метою використання переваг дії спецрежиму ПДВ, який з 1 січня 2016 року було реформовано, особливо для рослинницької продукції.

Зростання доходів сільгоспприємств у 2015 році зумовлене значним підвищенням цін на сільгосппродукцію (рис. 5).

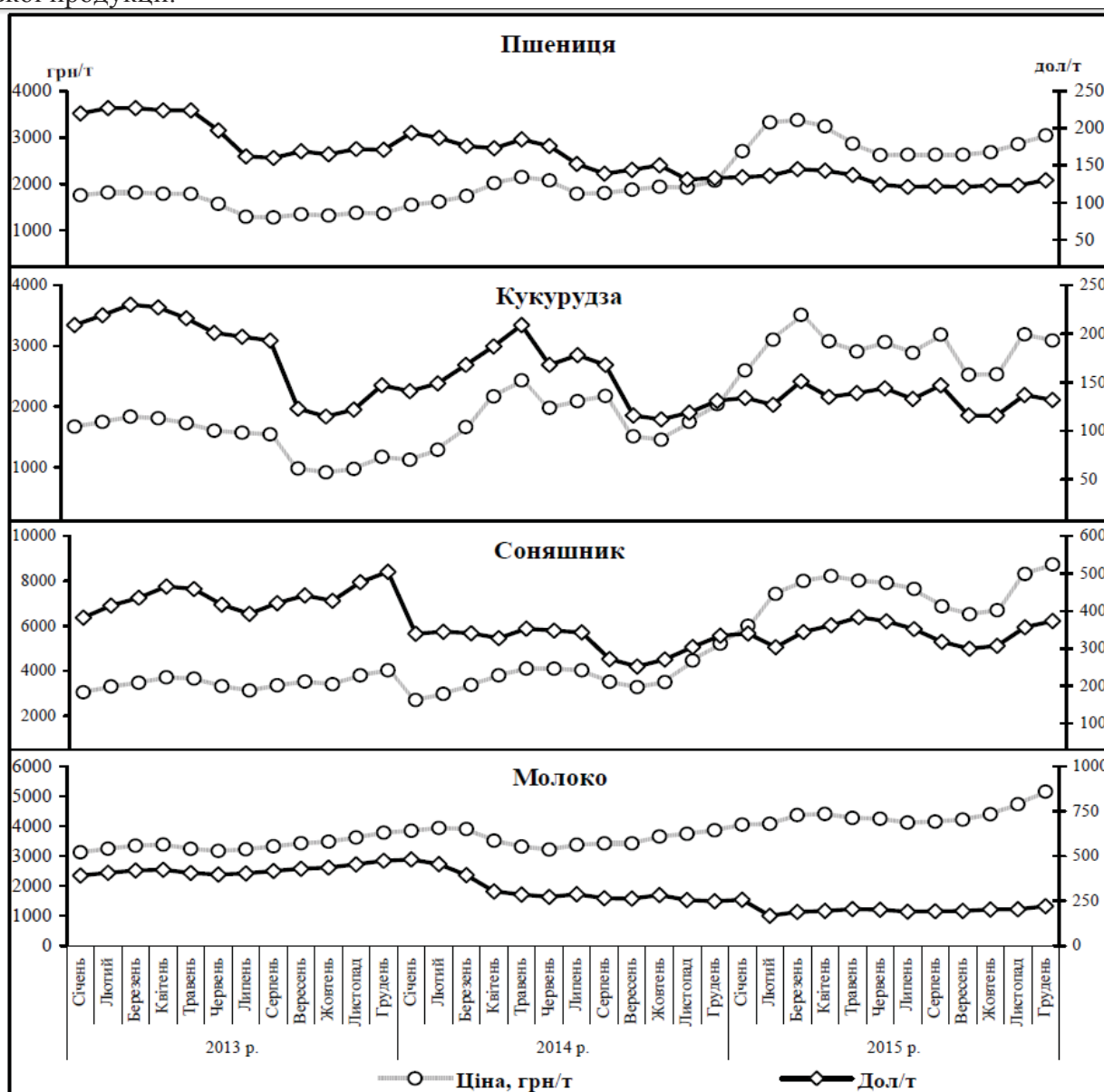

Рис. 5. Динаміка цін на окремі види сільгосппродукції (у доларах США та гривнях) у 2013-2015 рр.

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами” та даними НБУ щодо курсу валют.

Враховуючи високу конкурентоспроможність вітчизняної рослинницької продукції – зокрема, й унаслідок глибокої (більше як утричі) девальвації, рівень цін на неї визначається кон’юнктурою світового ринку. Незважаючи на те, що світові ціни на сировинних ринках, зокрема ринках продовольства, останніми роками переважно знижувалися, через девальвацію у національній валюті вони суттєво зростали.

Як видно з наведених на рисунку 5 даних, ціни на основні експорторієнтовані види сільгосппродукції (пшеницю, кукурудзу, соняшник) у доларах США залишалися практично незмінними з другої половини 2014 року – із незначною тенденцією до зниження. Натомість по тваринницькій продукції, зокрема по молоку, відповідного зростання цін у національній валюті не відбулося – це пояснюється тим, що вітчизняна тваринни-

цька продукція не є експортоорієнтованою (конкурентоспроможною на світовому ринку), внаслідок чого ціни на неї, на відміну від рослинницької, визначаються не кон'юнктурою світового ринку, а купівельною спроможністю населення.

Основною причиною, яка зумовлює недостатню коректність зафіксованих Держслужбою статистики показників рентабельності сільгоспдіяльності є розтягнутість операційного циклу в сільському господарстві, через що галузь є особливо чутливою до зміни цінової ситуації.

Серед інших причин, що зумовили значне зростання рентабельності сільгоспдіяльності у 2015 році, слід виділити:

девальвацію національної валюти – даний фактор проявився внаслідок значної залежності ринку рослинницької продукції від цінової ситуації на зовнішніх ринках та наявності імпортової складової у матеріальних витратах;

значне прискорення інфляційних процесів, що мало місце у вітчизняній економіці у 2014-2015 роках і частково проявилось у низькій собівартості залишків рослинницької

продукції, вирощеної у 2014 році, що були реалізовані у 2015 році в умовах нового масштабу цін;

заниження рівня окремих складових витрат, зокрема оплати праці з нарахуваннями (внаслідок низького її рівня в галузі), амортизаційних відрахувань (через недооцінку частини необоротних активів, особливо в умовах інфляції), обов'язкових платежів державі (внаслідок надання галузі суттєвих податкових преференцій, передусім відсутності оподаткування прибутку й пільгового порядку оподаткування земельних ресурсів).

Девальвація національної валюти через значну імпортозалежність вітчизняної економіки загалом та аграрного сектора економіки зокрема, призвела до зростання загального як рівня цін в Україні, так і цін на окремі види матеріально-технічних ресурсів, що використовуються у сільгоспвиробництві. Зміна вартості останніх в узагальненому вигляді відображається показником сукупного індексу витрат на виробництво сільгосппродукції, насамперед – рослинництва, що оприлюднюється Держслужбою статистики (рис. 6).

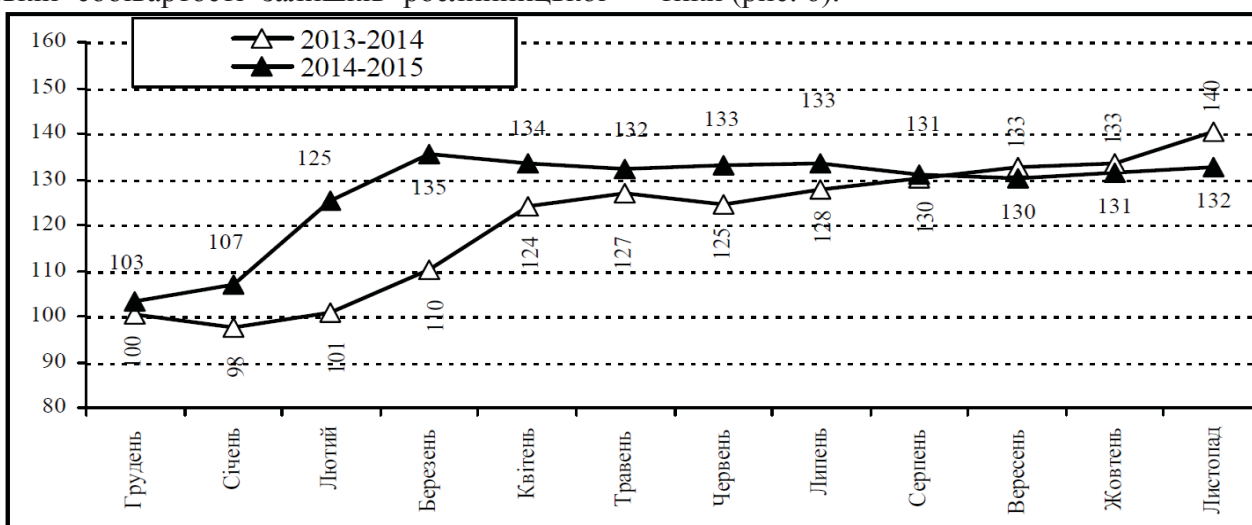

Рис. 6. Накопичений сукупний індекс витрат на виробництво продукції рослинництва протягом операційного циклу в рослинництві у 2014-2015 рр.

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

З огляду на дані рисунку 6, цінові умови, в яких здійснювалися витрати й формувалися доходи, були незіставними, що унеможливає коректний розрахунок показника рентабельності сільгоспдіяльності (передусім – у рослинництві) без застосування спеціального порядку коригування витрат.

Для коректного розрахунку показника рентабельності діяльності у рослинництві витрати, понесені протягом операційного циклу, необхідно індексувати на відповідне значення накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва. Зокрема, перші витрати на виробницт-

во рослинницької продукції, понесені до грудня включно, необхідно індексувати при розрахунку рентабельності за 2014 рік на індекс 1,32, а за 2015 рік – на 1,40. Причому значення відповідних індексів витрат до травня протягом 2014 та 2015 років суттєво різняться, тоді як за період із травня до листопада - є приблизно однаковими.

Отже, зважаючи на «розтягнутість» операційного циклу при виробництві рослинницької продукції, коректний розрахунок рентабельності має передбачати коригування понесених протягом операційного циклу витрат на накопичене до моменту одержання доходів значення сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва.

Варто відзначити, що схожа практика вже мала місце у 1997-1998 роках, коли сільгосп підприємства востаннє масово залучалися до сплати податку на прибуток. Із 1999 року абсолютна більшість сільгосп підприємств перейшла на сплату фіксованого сільгосподатку, внаслідок чого прибуток від сільгосп діяльності стали визначати лише для цілей держстатистики.

Відповідно до норм статті 14 «Оподаткування виробників сільсько-господарської продукції» Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (у редакції Закону №283/97-ВР від 22.05.97 р.) валові доходи і витрати підприємств – виробників сільгосп продукції, одержані (понесені) протягом звітного року, підлягали індексуванню, виходячи з офіційного індексу інфляції за період від місяця, наступного за місяцем понесення таких витрат (одержання доходів), до кінця звітного року.

Вважаємо за доцільне використання зазначеного підходу й для коригування зафіксованої Держслужбою статистики України рентабельності сільгосп діяльності в цілому й окремих її видів. При цьому методичні підходи до коригування рентабельності сільгосп діяльності при виробництві певного виду сільгосп продукції (передусім, рослинництва) повинні передбачати:

розподіл витрат на виробництво певного виду сільгосп продукції протягом відповідного операційного циклу – при цьому витрати визнаються у періоді їх понесення (формування відповідних запасів або здійснення відповідних виплат), а не фактичного списання на собівартість реалізованої продукції чи розподілу згідно з технологічними картами;

визначення відповідних значень сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва протягом відповідного операційного циклу – від періоду понесення перших витрат до періоду одержання основних доходів від реалізації певного виду сільгосп продукції;

розрахунок накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва протягом операційного циклу;

коригування витрат, понесених у певному місяці операційного циклу на відповідне значення накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва;

підсумовування скоригованих витрат і визначення уточненого показника рентабельності виробництва відповідного виду сільгосп продукції та сільгосп діяльності в цілому.

За результатами апробації зазначених методичних підходів нами одержано такі значення рентабельності (табл. 4).

4. Скориговані показники рентабельності діяльності при виробництві основних видів продукції рослинництва

Культура	2014		2015	
	Зафіксована ДССУ	Проіндексована на сукупний індекс витрат рослинництва	Зафіксована ДССУ	Проіндексована на сукупний індекс витрат рослинництва
Пшениця	28,0	5,2	35,3	13,2
Кукурудза	26,2	2,5	50,7	35,7
Ячмінь	18,3	-1,5	30,2	14,5
Соняшник	36,5	11,1	80,3	47,2
Соя	34,5	9,9	38,4	16,8
Ріпак	29,2	8,1	44,0	24,1
Усього	29,2	6,2	50,9	26,9

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України.

Як видно із наведених у таблиці 4 даних, реальна рентабельність сільгоспдіяльності у рослинництві суттєво відрізняється від показників, оприлюднених Держслужбою статистики. Особливо це стосується показників рентабельності 2014 року, які досить складно назвати високими.

Водночас навіть уточнені показники рентабельності виробництва соняшнику, кукурудзи й ріпаку за 2015 рік доводять про те, що після девальвації національної валюти відповідна діяльність вже не потребує держфінпідтримки (оскільки перевищує 25 %-й поріг). Враховуючи це, держпідтримка даних видів діяльності повинна спрямовуватися на реалізацію системи заходів щодо стимулювання експорту, зокрема за рахунок розвитку відповідної інфраструктури (збільшення пропускних можливостей портів, елеваторів, зменшення вартості транспортування та зберігання продукції, супутніх витрат тощо), а не надання сільгосппідприємствам, які вирощують переважно зазначені культури, податкових пільг і доступу до програм бюджетної підтримки.

Враховуючи досягнутий рівень рентабельності, «суцільне» (для усіх видів сільгосппродукції) застосування спецрежиму ПДВ та програм прямої підтримки надалі є недоцільним і лише зумовлюватиме подальші деформації структури аграрної економіки й непродуктивні бюджетні втрати.

Державі варто сконцентрувати фінансові ресурси на підтримці трудомісткіших і низькомаржинальних видів сільгосппродукції – насамперед продукції тваринництва, а також овочівництва, ягідництва, садівництва. Зважаючи на притаманні йому недоліки, спецрежим ПДВ вже не може бути використаний як інструмент держфінпідтримки сільгосппідприємств (принаймні, усієї їхньої сукупності). Натомість, варто опрацювати ефективніший інструментарій держфінпідтримки тих видів сільгоспдіяльності, які цього дійсно потребують – на основі оцінювання рентабельності відповідної діяльності, уникаючи стимулювання розвитку високомаржинальних видів сільгосппродукції та забезпечуючи зростання рівня зайнятості на селі.

Висновки. Державні фінансові ресурси повинні використовуватися раціонально й забезпечувати стимулювання збалансованого розвитку певної галузі економіки, яка підлягає державному регулюванню. Зважаючи на це, держфінпідтримка розвитку сільськогосподарства має ґрунтуватися на оцінюванні рентабельності сільгоспдіяльності в цілому та окремих її видів. Ігнорування даного постулату зумовлює нераціональні структурні зрушення в аграрній економіці й непродуктивні втрати бюджету, які мають місце у випадках, коли ресурси витрачаються на підтримку тих видів діяльності, які характеризуються достатньою рентабельністю і без заходів держфінпідтримки.

Невід’ємною складовою системи держфінпідтримки розвитку АПВ повинно стати оцінювання реальної рентабельності сільгоспдіяльності в цілому й окремих її видів. Наслідком недотримання даного підходу в Україні є формування нераціональної структури аграрного сектора економіки (з надвисокою часткою експортоорієнтованих видів сільгосппродукції) та суттєве скорочення зайнятості в галузі на фоні значного зростання доходів сільгосппідприємств і рентабельності сільгоспдіяльності.

В умовах значних інфляційних процесів оцінювання реальної рентабельності сільгоспдіяльності є утрудненим унаслідок суттєвої «розтягнутості» операційного циклу, насамперед, у рослинництві. Тому доцільним є коригування зафіксованих Держслужбою статистики показників рентабельності сільгоспдіяльності шляхом індексації витрат. Відповідні методичні підходи передбачають розподіл витрат за місяцями понесення (формування відповідних запасів) та їх індексацію на накопичений сукупний індекс витрат на виробництво продукції рослинництва.

Результати коригування показників рентабельності сільгоспдіяльності за 2014-2015 роки показали їхню певну «роздутість». Проте навіть після коригування рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності у 2015 році (насамперед, спрямованих на виробництво експортоорієнтованої продукції) доводить недоцільність продовження їх держфінпідтримки, насамперед за рахунок застосування спец режиму ПДВ.

Застосування практики оцінювання рентабельності сільськогосподарської діяльності є певною мірою утрудненим процесом, проте може забезпечити вирівнювання умов господарювання в аграрному секторі економіки, стимулювання розвитку низькомаржинальних

видів сільськогосподарської діяльності з високим рівнем трудомісткості й економію державних фінансових ресурсів та їхню концентрацію на важливих соціально-економічних напрямках підтримки.

Список використаних джерел

1. Абдимолдаева Н.К. Поддержка сельского хозяйства в странах-членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему / Н.К. Абдимолдаева // Евразийская экономическая интеграция. – 2010. – № 2. – С. 61-72.
2. Березовський В.В. Податкове регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / В.В. Березовський, Л.Д. Тулуш // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – Серія: Фінанси і кредит. – 2008. – № 2. – С. 23-28.
3. Боровик П.М. Спеціальні податкові режими як інструменти державного регулювання діяльності агроформувань / П.М. Боровик, С.М. Подзігун // Інноваційна економіка. – 2010. – № 3 (17). – С. 224-231.
4. Державне регулювання аграрних ринків: проблеми та напрями вдосконалення : науково-практичне видання ; за ред. Т.О. Осташко. – Львів: НВФ «Українські технології», 2009. – 288 с.
5. Діброва А.Д. Ефективність державної підтримки виробництва продукції тваринництва в Україні / А.Д. Діброва // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 54-60.
6. Камолян А. Основные формы государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства и их поддержки в АПК / А. Камолян, С. Чиннов // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2009. – № 3. – С. 9-12.
7. Кобута І.В. Політика державної підтримки сільського господарства країн – членів СОТ / І.В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 132-136.
8. Коровкин В. Словарь – справочник экономиста АПК / О. Коровкин, И. Ламыкин, А. Зельднер; сост. В.П. Коровкин. – М.: Экономика, 1990. – 384 с.
9. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 38 с.
10. Нів'євський О. Вплив податкових пільг сільськогосподарським підприємствам на продуктивність сектора [Електронний ресурс] / О. Нів'євський // VoxUkraine. – 16.02.2016. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2016/02/16/impact-of-the-agricultural-tax-exemptions-on-the-sector-productivity-ua/#>.
11. Орлов М. Фіскальна стратегія: чому просте збереження або відміна пільг по податках для АПК не є ефективним [Електронний ресурс] / М. Орлов, Л. Тулуш // Agravery. – 16.11.2015. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/fiskalna-strategia-comu-proste-zberezenna-abo-vidmina-pilg-po-podatkah-dla-apk-ne-e-efektivnim>.
12. Папцов А.Г. Роль государства на рынке продовольствия развитых стран / А.Г. Папцов, А.А. Морозов // АПК: экономика, управление. – 2011. – № 11. – С. 79-83.
13. Прокочук О.Т. Дотування тваринництва за рахунок спеціального порядку справляння ПДВ у переробній галузі / О.Т. Прокочук, Л.Д. Тулуш // Зб. наук. праць Уманського нац. ун-ту садівництва. – 2015. – Вип. 87. – Т. 2. – С. 15-26.
14. Протасов В.Ю. Методика визначення економічно необхідного рівня рентабельності в закупівельних цінах / В.Ю. Протасов, О.О. Сторожук // Закупівельні ціни та доходи колгоспів ; [кол. авторів] / Український НДІ економіки та організації сільського господарства. – К.: Урожай, 1971. – С. 21-40.
15. Радченко О.Д. Стратегічні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні / О.Д. Радченко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 81-90.
16. Соколов М. Скасування спецрежиму ПДВ: політичне шулерство чи необхідність? [Електронний ресурс] / М. Соколов // Економічна правда. – 09.07.2015. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/9/549982/>.
17. Тулуш Л.Д. Режим ПДВ-акумуляції як інструмент фіскального стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2015. – № 8. – С. 44-56.
18. Финансы и кредит СССР : учебник ; под ред. Н.Т. Беркова. – [изд. 2-е, перераб. и доп.] – Львов: Вища школа, 1987. – 373 с.
19. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150-155.
20. Matthews A. The European Union's Common Agricultural Policy and developing countries: the struggle for coherence // European Integration. – 2008. – №. 30. – Pp. 381-399.
21. Roning V. Economic implications of agricultural policy reforms in industrial market economies [Електронний ресурс] / V. Roning, P. Dixit // Staff Report № AGES 89-36 / Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. – August 1989. – Режим доступу: <http://naldc.nal.usda.gov/download/CAT91936151/PDF>.
22. Stoeckel A. Macroeconomic consequences of farm support policies / A. Stoeckel, D. Vincent, S. Cuthbertson. - Durham: Duke University Press, 1989. – 394 p.
23. Anderson K. Agricultural Policies of industrial countries and their effects on traditional food exporters / K. Anderson, R. Tyers // Economic Record. – 1986. – Vol. 62. – Is. 4. – Pp. 385-399.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016 р.

* * *